

מאן אינון הרובין *

מאת

משה בר

בירושלמי חלה פ"ד ה"ד (ה"י, ס סע"א) אומר ר' יוחנן: „רבותינו שבגולה היו מפרישין תרומות ומעשרות, עד שבאו הרובין ובטלו אותן“. מאמר קצר זה הוא במידה מרובה סתום ומעורר מספר שאלות: מי הם רבותינו שבגולה? לאן ומתי באו הרובין? מדוע ביטלו הפרשת תרומות ומעשרות? והשאלה המרכזית — מי הם הרובין? השאלה האחרונה כבר נשאלה בגמרא שם, והיא משיבה: „תרגמוניא“ (ובכ"י רומי: „תרמוניא“. ראה ר"ל גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 372). אולם תשובה זו אינה פותרת את שאלת זיהויים של הרובין. להיפך, נוספה לנו שאלה אחת על השאלות הקודמות — למי הכוונה בכינוי תרגמוניא או תרמוניא? שאלות אלו הן עתיקות מאוד ולהן אילן יוחסין מכובד ביותר. ראשונים ואחרונים נתלבטו בשאלות אלו והציעו פתרונות שונים. תעודת דברינו הבאים לזמן את הפירושים השונים ביחד, למיין אותם לפי עניינם, להצביע על הקשיים שהם מעוררים ועל ידי כך יתברר שאין בידינו עדיין פתרון של ממש, על אף מאמציהם של פרשנים, בלשנים והיסטוריונים רבים, שנזקקו לשאלות אלו במרוצת הדורות.¹

בכן, בפירוש הכינוי רובין ניכרים שתי דרכים ראשיות. סוללי הדרך האחת סבורים שהכוונה לחכמים ילידי בבל. וכובשי הדרך השניה רואים בכינוי זה עם מן העמים, שראשיו או כהניו בטלו הפרשת תרומות ומעשרות בבבל. ההולכים בשיטה הראשונה מתחלקים לכמה קבוצות משנה. מהם שביקשו לראות ברובין את יהודה וחזקיה, בניו של ר' חייא רבא, ומהם שאמרו כי הכוונה לשמואל, ואחרים פירשו שהמדובר הוא באמוראי בבל הראשונים: לוי, רב, רבה בר חנה, שירדו מארץ ישראל לבבל. וגם בין ההולכים בשיטה השנייה, הרואים ברובין עם או שבט מסויים, הציעו הצעות שונות. הם הציעו לראות ברובין את הפרסים, או התדמורים, או התורקומאנים.²

* מאמר זה הוא עיבוד של הרצאה באזכרה לר"ר צבי דור, ז"ל, שנתקיימה בירושלים בליל כו תשרי תשל"א. צבי דור פירסם בירחון סיני בשנים תשכ"ג—תשכ"ד, ארבעה מאמרים בחקר התלמוד; ולזכרו המבורך של ידיד, מורה וחוקר, שנקטף בדמי ימיו מוקדש מאמרי זה. 1. אמנם רבים מן הראשונים והאחרונים העירו, שדבריו של ר' יוחנן לא נתפרשו. ראה, למשל, ע"ז נח ב, תוס' ד"ה בצר; כפתור ופרת, מהד' עדעלמן עמ' 54; ר"ש סיריליו לירושלמי חלה, ועוד. רשימה חלקית של הראשונים שדנו בדבריו של ר' יוחנן רשם ר"ב ראטנר, אהבת ציון וירושלים למסכת חלה עמ' 155-156.

2. ראטנר, הנזכר בהערה הקודמת, רואה ברובין זאבים. ראה שם עמ' 156. ולא ירדתי לסוף דעתו. ואפשר, כפי שהעיר לי בטובו גם פרוש' קוטשר, שלראטנר נתחלף הדוב והיה לדיב. ודיב פירושו בארמית זאב. ראה בראשית רבה, מהד' תיאודור-אלבק, פצ"ט (פ"ק בכ"י) עמ' 1273-1274 ובהערה 10. על הגירסה דובין ראה עוד להלן בפנים.

זוהי התמונה הכללית, ועכשיו נעיין בפרטיה מקרוב. החכמים המבארים „רובין“ כינוי ליהודה וחזקיה מסתמכים בעיקר על דבריו של ר' ינאי בחולין כ א: „יקבלו הרובין את תשובתן“. והכוונה ליהודה וחזקיה, שאמרו הלכה (שם יט ב) שלא גראתה בעיניו של ר' ינאי והוא מבטלה. ובירושלמי חגיגה פ"ג ה"ד (עט ע"ג) אומר ר' ינאי: „הרובין היו אומרים...“. ופירש בקרבן העדה: „הרובין — הן בני ר' חייא“³. ואף ר' יוחנן משתמש בכינוי הרובין בכוונתו ליהודה וחזקיה, כדרך שעשה ר' ינאי רבו. ולכאורה הדברים פשוטים, אולם במקומו, בחולין, שממנו ביקשו המפרשים לפרש למי הכוונה לרובין שבפיו של ר' יוחנן — משם צץ ועולה קושי, ומקורו בפירושו של ר' יהודה הברצלוני.

ר"י הברצלוני, שרובי תורתו תורת הגאונים, רואה בכינוי רובין זלזול ולשון גנאי. דבריו בקשר לחולין שם, הם רק בחינת אסמכתא שאינה צריכה לראייה, בשעה שהוא מפרש את המקרא במשלי ז כו: „כי רבים חללים הפילה וגו'. ואלו הם דבריו: „...משמע אותן שהם רובים (= הללו מפילים חללים). והן עדיין קטנים בחכמה. וענין רובים — קטנים, כמו, יקבלו הרובים“ (חולין כ רע"א). כלומר, אותן שהן עדיין רובים ועושים עצמם רבים כמו רבנים“⁴. ר"י הברצלוני רואה איפוא ב„רובין“ חכמים קטנים, ש„עושים עצמם... כמו רבנים“, ודבריו אלה מוסבים, כאמור, במפורש על דבריו של ר' ינאי בחולין⁵. ושאלת השאלה מאלה: היאך יכלו חכמים קטנים לבטל מנהג קדום של הפרשת תרומות ומעשרות בכבל?

- וראה גייגר, בתוספות הערוך השלם, עמ' 135 טור א בערך דב.
3. בירושלמי חלה מפרש בפני משה: „הן המתרגמים האחרונים (?) ובני ר' חייא נקראים כך. ור' דוד דרשן פירש בתגובה: „הרובין פי' פרחי כהונה... שכן בכבל קורין לנער רביא“. סתם ולא פירש למי הכוונה.
4. פירוש לספר יצירה, מהר" הברשטס-קויפמן, ברלין תרמ"ה, עמ' 4. וציין לו ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 165 בהערה 48. ואלבק עצמו, שם עמ' 10, מעמיד סימן שאלה אם ר' יוחנן התכוון בירושלמי חלה ליהודה וחזקיה.
5. אם כי לא מן הנמנע שגם הלשון „יקבלו הרובין את תשובתן“, שיש בו נימה מודגשת של לעג וזלזול, השפיע על דבריו של ר"י הברצלוני. השפעה ישירה על דבריו של ר"י הברצלוני השפיעה דרשתו של רב על אותו הכתוב במשלי. רב דורש: „זה תלמיד חכמים שלא הגיע להוראה ומורה“ (סוטה כב א; עבודה זרה יט ב). למקום האחרון מביא ר"ש אברמסון במהדורתו את דבריו של ר"י הברצלוני. העיר לי על כך מורי הפרוש א"א אורבך, ואני מודה לו. ומן הראוי להעיר שיהודה וחזקיה לא קיבלו מינוי, ועל הסיבה המשוערת שלא הגיעו להוראה — ראה בספרי, ראשות הגולה בכבל... עמ' 180 הערה 5. אולם ראה בכר, אגדת אמוראי א"י, כ"א ח"א עמ' 48 ובהערה 4. ונעלם ממנו מה שכתב ר' יהודה ברבי קלונימוס ביהוסי תנאים ואמוראים, מהר" הרי"ל מימון (ו"ל), עמ' רמ, ערך חזאל. ומה שמכביר על פירושו של ר"י הברצלוני. היא העובדה שר' ינאי כינה את יהודה (אחיו של חזקיה), שהיה חתנו, בכינוי הכבוד „סיני“. ראה ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (סה ע"ג); והיאך נוכל לפרש שר' ינאי היה מעליב ברבים את חתנו זה? אמנם, אפשר לדחוק ולפרש, שבצעירותו גינה אותו ואת אחיו; ואילו מאוחר יותר — כיבדו והעריכו. אך נגד פירוש זה יש להעיר שר' יוחנן לא היה

שאלה זו לא נחשבה כלל בבית מדרשם של החוקרים, שזיהו את הרובין בירושלמי חלה עם יהודה וחזקיה על יסוד דבריו של ר' ינאי בחולין. וזאת משום שנעלמו מהם דבריו של ר"י הברצלוני. מכל מקום על ר"י הברצלוני עצמו אין קושיה כלל. שכן הוא לא כרך את דבריו של ר' ינאי עם הרובין שבפיו של ר' יוחנן. הראשון, עד כמה שלמדתי, הרואה קשר ישיר בין הירושלמי חלה לבין דבריו של ר' ינאי בחולין, הוא ר' אברהם זכות. ביחסין השלם, ערך רובים (מהדורת פיליפוסקי, עמ' 188), מביא המחבר שני פירושים של הרא"ש וממשיך וכותב: „ואני אומר כי אולי הם בני ר' חייא שזכרו בתלמוד רובים פ"ק דחולין". ומבין האחרונים שהולך בשיטה זו נזכיר את ר"ז בכר. הוא סובר, שר' ינאי מכנה את יהודה וחזקיה בכינוי רובין על דרך שר' יהודה הנשיא כינה אותם: „דרדקי" (סנהדרין לח א). לדעתו של בכר מפרש הירושלמי רובין: תורגמוניא, משום שכך נקרא חזקיה, אחיו של יהודה, בבראשית רבה פס"ה יא: „חזקיה תורגמוניא". ובכר מוסיף ואומר: „ר' שמואל בר נחמן קורא לבני ר' חייא: „תרין אמוראי" (בבא בתרא עה א) ובודאי הוראת, אמוראי שבמקום זה הוא כמו, תורגמוניא, שבכלל, השמות אמורא ומתורגמן הם נרדפים" (אגדת אמוראי א"י כ"א ח"א עמ' 48-49 הערה 5).

על בכר, ועל ההולכים בשיטה זו, יש לשאול: הרי יהודה וחזקיה עלו לארץ

מכנה בכינוי גנאי את חזקיה רבו (ראה בכר, שם, עמ' 49; ור"ו רבינוביץ, שערי תורת בבל, עמ' 395). וקשה מואת: כינויים של יהודה וחזקיה הוא בשני התלמודים „בירבי", או „ברבי", והוא לדעת כל הראשונים כינוי כבוד. ראה, למשל, ביחסי תו"א מהדורת הרב ר"נ רבינוביץ, י ב, ערך ברבי; הג"ל מהדורת הרי"ל מימון עמ' ל בערכו; ושם, עמ' רמא, ערך חזקיה: „...ונקרא חזקיה ברבי, כלומר גדול הדור". וראה של"ה, חורה שבעל פה, ראש אות ב, שמסתמך על רש"י, שברבי „לשון גדולה וחשיבות". כיוצא בו רואה לוי ברובין כינוי כבוד. ראה במלונג התלמודי, כ"ד עמ' 411 טור ב, ערך רבה-רבא, ור"ז פרנקל, מבוא הירושלמי קכג ב ערך רובין. וראה ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 165-166. ובבראשית רבה פ"ל אות ח (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 275): „בשוק סמייה צוחין לעוירא סגי נהורא ולועירא בירבי". וי"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 16, מבאר את הכינוי „זוגא" בתור כינויים של יהודה וחזקיה. וציין לו ר"ח אלבק בספרו הנזכר, עמ' 166 הערה 49.

6. מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 722, וראה שם חילופי נוסחאות (אולם ראה הסתייגותו המאלפת של היימאן, תולדות תו"א, עמ' 423 בערך חזקיה תורגמוניא). וראה שם, מנחת יהודה עמ' 539 הערה 4, שמביא דברי הירושלמי חלה ורואה בתורגמוניא מתורגמוניא.

7. ואלו הם רבים מאד. נזכיר כאן רק אחדים: לוי ויאסטרוב במילונייהם. סדר הדורות ערך רובין. י"מ זקש (ש"ר מביא את דבריו בערך מלין ערך אמורא סעיף ו); ווייס דר"ד ח"ג פ"ג (מהד' זיו עמ' 49-50); צורי, רב, עמ' 92; היימאן, תולדות תו"א, עמ' 1097; אפסוביצר במאמרו Seder Eha, שנדפס ב-Jewish Studies in memory of G. A. Kohut, ניריורק 1935, עמ' 26-29; בועז כהן, JQR כו, 1936-1937, עמ' 71-73. הרב ר' מרגליות, לחקר שמות וכינויים בתלמוד, עמ' ג"ג, סובר, שמוצאו של ר' חייא הוא מן העיר רובא ומכאן כינויו: רובא; ורובין, בלשון רבים, הוא כינויים של בניו. אולם לא רק שאין לאתר עיר בשם זה בבבל, אלא שלפי המסורת היה מוצאו של ר' חייא הגדול מכפרי

ישראל ביחד עם ר' חייא אביהם בסוף המאה השנייה לערך, חיו ופעלו בה ואף נקברו בארץ (מועד קטן כה א), ואין כל רמז במקורותינו שהם חזרו לבבל וחזרו שם; ואילו ר' יוחנן אומר: „עד שבאו הרובין“, והכוונה, לכאורה, שבאו לבבל?

אמנם, ייאמר לזכותו של בכר, שהוא חש בקושי האמור והוא מעיר שם, שמן הירושלמי בחלה „יוצא שבני ר' חייא היו אחר כך זמן רב בבבל“. הוא אינו מביא אף ראיה אחת לכך. ואכן לא מצאנו, כאמור, בתלמודים או במדרשים כל שיח ושיג בין יהודה וחזקיה ולבין בני דורם בבבל. וקשה מזה: מה פירוש שיהודה וחזקיה „בטלו אותן“? כלום אפשר להניח שר' יוחנן לא ידע שאמוראי בבל היו מפרישין תרומה לא רק עד שבאו יהודה וחזקיה, אלא בזמנם, וגם לאחר שהלכו לעולמם, כפי שאנו למידים מכמה וכמה מעשים שבתלמוד הבבלי⁸. קשים אלה, בצד אחרים, מכבידים מאוד על בעלי שיטה זו, המזהים את הרובין עם יהודה וחזקיה.

בין בעלי השיטה האחרת, הרואים ברובין חכמים גדולים, נזכיר תחילה את דברי הראש לעבודה זרה נח ב, ס"ט: „הרובים... יש מפרשים: גדולים. חכמי ישראל באו שמה ודרשו להם שאין צריכין להפריש“. ונשים לב כבר עכשיו, שהראש אינו אומר שאמוראי בבל הפסיקו להפריש תרומה. אלא „דרשו להם שאין צריכין להפריש“. לאמור, שאין חיוב להפריש תרומה. על ידי כך מקבלים דבריו של ר' יוחנן מימד פחות דרמאטי משרגילים לייחס להם. וגם הקשיים שעמדנו עליהם למעלה אינם קשיים לפי פירושו של הראש. וזאת גם הודות לזהירותו לא לזהות את הרובין בחכמים מסויימים.

בראש כל אלה המזהים את הרובין עם חכמים מסויימים נזכיר את שי"ר. חכם זה מבאר את הכינויים רובין = תורגמוניא כמכוונים לאמוראים הראשונים שירדו מא"י לבבל. שי"ר האריך בדברים, ונציע אותם בקיצור: „...כי הרובין נקראו כל אלה שהתחילו לרדת לבבל בימי רבינו הקדוש ור' יוחנן... ור' יוחנן קרא לכל אלה ההולכים לשם בשם: רובין... ונקראו החכמים מרב ואילך בבבל בשם אמוראים... ואמורא בבבל כמו מתורגמן בארץ ישראל... ולכן כשרצה... מסדר תלמוד ירושלמי לציין אל מי כיוון ר' יוחנן בקריאת שם רובין — אמר: תרגמוניא, והוא הרבים מן תורגמן... ובעבור כי הבאים הראשונים מא"י הם לוי ורב... לכן קרא אותם בשם תרגמוניא“. ולמה הם בטלו הפרשת תרומות ומעשרות? על כך משיב שי"ר כלהלן: „... מפני ששמעו כבר בא"י שאין חיוב גדול בחו"ל אפילו מדרבנן... והנה קודם שבאו החכמים ההם לא היו עוד ישיבות בבבל, רק אחר כך כשהחלו הישיבות והתלמידים להתרבות, וביחד על ידי רב ועוד ממנו ואילך והיו מצטרפים בהוצאתם עזר רב מבעלי הון והיו רואים כי התרומות והמעשרות היו נתונים לפעמים לכהנים וללויים

(ראה, למשל, סנהדרין ה א). וגם Gandz במאמרו or the official רובה — The Robeh Proceedings of the American Academy for Jewish Research, שנת 1935—1936, עמ' 5—12, סובר שר' חייא ובניו הם הרובין, שהם לדעתו השונים-התנאים בבית מדרשו של רבי. זוהי דעה מקורית שלא קשה להפריכה. ואכמ"ל.

8: מעשים אלה נאספו על ידי אפטוביצר וכהן הנזכרים בהערה הקודמת. ואצל י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 766 בהערה 6.

שלא הצטרכו אליהם כלל, וחשבו כי יותר נכון לתת סכומים כאלה לתלמידים העניים הבאים ממרחקים ללמוד תורה. ועוד זאת, כי רצו אשר אחינו בני ישראל בבבל לא יהיו צריכים עוד כל כך להיות נקשרים תמיד בא"י ומן רב גדע זאת בבירור... והנה על ידי המעשרות היו נקשרים עוד, כי היו צריכים להוליך מעות של מעשר שני לא"י (עי' רמב"ם ספ"א מהלכות מעשר שני), ולכן בטלו אותם".⁹

הארכנו בדבריו של שי"ר, הן מפני מקוריותם, והן משום שהשפיעו על הבאים אחריו לטוב ולמוטב. ולגופם של דבריו יש לומר: אי אפשר להיכנס כאן לדיון על שאלת פרנסתם של חכמי הישיבות ותלמידיהן בבבל, שהוא עניין נכבד מאוד לשם הכרת החברה היהודית בבבל; אך הוא צריך עיון לגופו. לפיכך גסתפק רק בהערה אחת: שי"ר מניח, בטעות, שיהודי בבל, בעלי האדמות, או בלשוננו: „בעלי הון“, היו מפרישין תרומות ומעשרות — ולא היא. ר' יוחנן מדבר על „רבותינו שבגולה“ ולא על בעלי בתים. ואכן, כל המעשים בספרות חז"ל מספרים רק על חכמים שהיו מפרישין תרומה, ולא על כלל היהודים בעלי האדמות. וכבר עמד על כך אחד הגאונים בחשובה, באמרו: „... אילא רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה מפיהן היו מחמירין על עצמן בכל דבריהם... ואף מפירותיהן היו מפרישין מיהן תרומה ומעשרות כישראל ששרויין על אדמתן בישיבה של ארץ ישראל“¹⁰. לפיכך מדובר על כמות קטנה יחסית של דגן יין ושמן¹¹. וממנה אי אפשר היה לפרנס אלפי תלמידי הישיבות. ובאשר לגימוק השני שמביא שי"ר — יש להעיר שאין ראיה שאחרי חורבן הבית השני היו שולחים בעלי האדמות בבבל מעות מעשר שני לא"י¹². ואף שי"ר עצמו לא טרח להביא ראיה לדבריו מלבד ההלכה שברמב"ם. מובן, שמהלכה זו אין ראיה שכך היו נוהגים בפועל

9. ערך מליון, ערך אמורא, סעיפים ו—י. לגימוק האחרון, בדבר ניתוקה של בבל מא"י, מצטרף בארון, היסטוריה חברתית דתית של עם ישראל, עמ' 109, ועמ' 193 הערה 38. 10. ראה ר"ל גינצבורג, גיאוגיקה, כ"ב עמ' 221-222. שם 216, משער גינצבורג שהתשובה היא של ר' גטרונאי גאון. אולם בכפתור ופרח, מהד' עדעלמן, נח א: „כתב רב צמח בר מר פלטי גאוני סומבדיתא ז"ל בתשובה, כך ראינו כי בודאי לא נהגו תרומה בזמן הזה וליכא מצות הפרשת תרומה בחוצה לארץ אלא רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה מפיהם היו מחמירין על עצמן בכל דבריהם“. העובדה שרק אמוראי בבל היו מפרישין תרומה הודגשה הדגש היטב על ידי גינצבורג, הנזכר למעלה, עמ' 218. וגם רי"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1303, כותב שהמחבר של סדר אליהו: „מזהיר על תרומות ומעשרות... שאמוראי בבל נהגו בהם“ (וראה מאירי, מגן אבות, מהד' ר"י הלוי אטלס, גדפס מחדש בניו-יורק תשי"ט, עמ' סב-סג).

11. וזאת אף אם לא נביא בחשבון את דבריו של שמואל, שאמר: „חטא אחת פוטרת את הכרי“ לענין תרומה מדאורייתא. ראה קידושין נח ב. ובאשר לשמן, כידוע לא היו ליהודי בבל עצי זית, והם היו מסיקים שמן מגידולי ירק שונים.

12. אנו שומעים על כספים שנאספו לאחר חורבן הבית השני בין יהודי חר"ל לטובת ת"ח עניים בארץ. כגון „מגבת חכמים“. ראה מש"כ במאמרי „תורה ודרך ארץ“, גדפס בשנתון בריאילן, כ"ב, תשכ"ד, עמ' 148 ואילך. ועל תודוס איש רומי שהיה „מטיל מלאי לכיס של ת"ח“, ראה פסחים נג ב, ומש"כ במאמרי „תודוס איש רומי ופולחן הקיסר דומיטיאנוס“ גדפס בציון כו, תשכ"א, עמ' 238-240.

בעלי הקרקעות בבבל לאחר חורבן הבית השני ועד בואו של רב לבבל, כפי שמשער שי"ר. ואף זאת: הרמב"ם מדבר רק על מעשר שני; ואילו בבבלי מסופר, כאמור על כמה חכמים שהיו מפרישים תרומה ומאכילים אותה לשמשיהם או לכהנים מכרים בתוך בבל עצמה. לכן יש לדחות דבריו של שי"ר¹³. ובין הדוחים את דבריו של שי"ר נזכיר את ר"ז פרנקל. הוא זיהה את הרובין עם שמואל. לדעתו רובין הוא כינוי כבוד ומובנו חכמים גדולים. פרנקל אינו סובר ששמואל ביטל בפועל הפרשות תרומות ומעשרות בבבל, אלא שהוא מיעט בערכה של מצוה זו בחו"ל, כפי ששמע מתוך כמה ממאמריו בדין תרומה וחלת חו"ל, והיא גשתקעה והלכה. ורובין בלשון רבים על שום מה? על שום שר' יוחנן רכש כבוד גדול לשמואל¹⁴.

נעיר רק על קושי אחד בשיטתו של ר"ז פרנקל. בסנהדרין יז ב [וכן בשבועות מז א] מפורש: „רבותינו שבבבל רב ושמואל“, והוא-הוא הכינוי „רבותינו שבגולה“ בפיו של ר' יוחנן בירושלמי חלה. ולפי זה מאמר „רבותינו שבבבל הפרישו... עד שבאו הרובין...“, יתפרש: רב ושמואל הפרישו... עד שבאו הרובין, הוא שמואל? זה קשה מאוד. ואף זאת: שמואל עצמו משתמש^{14*} בכינוי „רבותינו שבגולה נהגו כן“, ומובן מאליו שלא היה אומר כך על עצמו¹⁵.

הבה נעיין בשיטתם של אלה, שמפרשים את הכינוי „רובין“ על עם או שבט מסויים, או איזה גורם חיצוני, פוליטי או דתי, שגרם להם לאמוראי בבל לבטל הפרשת תרומה. נפתח בפירוש השני שמביא הרא"ש [לעבודה זרה הנ"ל] לכינוי רובין. ואלו הם דבריו: „ויש מפרשים, הכתות שהעמידו הכותים (= הגויים) לדרוש להם ולהחזיק (= לחזק) דתן תקנו לתת להם מעשרות שדותיהן. ואם היו ישראל מפרישין מעשרות היו צריכין ליתן להם“. זהו פירוש מאלף מאוד ועוד נשוב לעיין בו. בשיטה דומה, הכורכת את ביטול הפרשת תרומה בבבל בגורם חיצוני פוליטי, הולך ר"י שוורץ בספרו „תבואות הארץ“. הוא סובר, שמדובר בטורגאמאניה „אומה אכזרית וכבשו ארץ בבל וגזרו גזירות על ישראל ולא הניחו לקיים המצוות“¹⁶.

13. את דבריו של שי"ר במלואם קיבל א' עפשטיין, אוצר הספרות שנה ה, קראקא תרנ"ו, עמ' 59; וגם פונק, בספרו Die Juden in Babylonien, כ"א, עמ' 49-50, אלא שהוא סובר שרב ביטל הפרשת תרומה בבבל משום עול המסים הכבד, שהיה מוטל על יהודי בבל. וכיוצא בו קיבל ר"ז יעבץ, תולדות ישראל, כ"ו, עמ' 11, ועמ' 5 את דעתו של שי"ר.

14. ראה [MGWJ כ"א, 1852, עמ' 359-360; והנ"ל בקצרה במבוא הירושלמי קכג ב בערך רובין. 14*]. ירושלמי שבת ספ"ה; ביצה פ"ב ה"ח.

15. בקושי זה הכיר פרנקל עצמו. ראה במבוא הירושלמי קכג א, בערך רבותינו שבבבל. אולם לירושלמי שבת ספ"ה, שהובא על ידי פרנקל, יש להעיר שכ"י ליידען אינו גורס ששמואל אמר: „רבותינו שבבבל נהגו כן“. ראה ר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, עמ' 99. ברם, בירושלמי ביצה, שמביא פרנקל שם, לא ציין אפשטיין שינוי גירסה בכ"י ליידען. לפיכך נשאר עדיין הקושי הנזכר; העיר על כך גם ראטנר, אהצו"י לשבת עמ' 66; ושם, לביצה עמ' 24 ד"ה ר' זעורה בשם שמואל.

16. ראה תבואות הארץ, מהד' לונץ, ירושלים תר"ס, עמ' טז. וציינו לו י"צ הירשגוון, שבע חכמות (או הגיאוגרפיה של התלמוד²), לונדון תרע"ב, עמ' רלז"רלח, ערך תורגומניא; רז"ו רבינוביץ שערי תורת א"י, עמ' 131; מ"א טננבלאט, פרקים חדשים לתולדות א"י

לדבריו אלה דיו להעיר שאין בידינו כל ידיעה היסטורית על אומה זו בימים ההם. בימיו של ר' יוחנן, אנו יודעים על הפרסים החדשים, השושלת מבני סאסאן, שהשתלטו על האימפריה הפרסית בשנת 224 וכבשו את בבל בשנת 226. קוהוט סובר, שאליהם כיוון ר' יוחנן בכינוי רובין. ועליהם מוסב הכינוי תורגמוניא, שהוא פירוש של הירושלמי לרובין. אלא שקוהוט סובר שיש לקרוא בירושלמי חלה: דובין, בדלי"ת, במקום רובין, ברי"ש. והדובין בתור כינוי לפרסים מופיע לעתים קרובות בבבלי. וישנם ראשונים שגורסים בדבריו של ר' ינאי בחולין: דובין, ולא רובין. ואם ישאל השואל מה בין הפרסים הללו לבין הכינוי תרגמוניא? על כך משיב קוהוט, שיש לקרוא בירושלמי חלה: תרגמוניה ר' זעירא ר' יהודה בשם שמואל...¹⁷. חילופי הקריאה שמציע קוהוט רגילים הם בספרותינו. ברם, המעיין בירושלמי חלה לא יקבל הצעתו של קוהוט¹⁸.

בויהי שונה מקוהוט נקט ר' י"א הלוי. לדעתו יש לקרוא בירושלמי חלה: תרמודיא, במקום תרגמוניא. והכוונה, לדעתו, לפסא בר נצר מתדמור שיצא למלחמה נגד הפרסים, ובשעת המלחמות ההם נתבטלו שם תרומות ומעשרות אם שהם לקחו מהם חלק גדול מכל זרע הארץ ואם כי מפני חרבות נדדו בעת ההיא רוב תושבי הארץ... ואז היו לשיחה בפי הבריות בהיותם רובה קשת מצוינים מאד... ועל שם רובה קשת קראם ר' יוחנן הרובין¹⁹. שתי מעלות לפירושו של הלוי. א. הוא מציע פתרון המיוסד על מאורע היסטורי הידוע בכללותו שאירע כנראה בשנת 269 לערך²⁰; ב. ר' יוחנן מדבר על ביטול זמני, שכעבור זמן חזרו אמוראי בבל והפרישו תרומות. בפירוש זה מחזיק גם ר"ל גינצבורג²¹, אלא שיספה כוחו של האחרון מן הראשון. שכן גינצבורג כבר מצא שבכ"י רומי הגירסה בירושלמי חלה: „תרמוניא“, ומתרמוניא לתרמודיא הדרך קצרה יותר, אם כי כלל לא בטוחה, מן הדרך מתרגמוניא לתרמודיא,

ובבל בתקופת התלמוד, עמ' 304; גם שיינהאק מקבל את הויהוי של ר"י שוורץ. ראה בספרו המשביר (ערוך החדש), ווארשא 1858, ח"א, קו ב בערך תרגמוניא. 17. ראה ערוך השלם כ"ז, ערך רב², עמ' 240 טור א. אולם השווה שם, כ"ג, ערך דובא—דוב, עמ' 5 טור א. ובאשר לר' זעירא ראה מש"כ ראטנר באהבת ציון וירושלים לחלה עמ' 155 ושם גם רשימת הראשונים שגרסו דובין. וראה גם הרב ר' מרגליות, מלאכי עליון², עמ' רכד הערה א.

18. דבריו של קוהוט בערך רב² אינם מפורשים כל צרכם.

19. דורות הראשונים, כרך ה, עמ' 700—703.

20. ראה אגרת רב שרירא גאון, מהד' ליון, עמ' 82. ועל הקשיים הכרונולוגיים בקשר למסעיו המלחמתיים של פסא בר נצר — ראה מש"כ נויזנר (Neusner) בספרו A History of the Jews in Babylonia כ"ב, עמ' 47 ואילך. אולם דבריו והערכתו השלילית בערכו של רש"ג בתור מקור לעניינים היסטוריים וכרונולוגיים צריכים תיקון. וראה על כך במאמרי עיונים באגרת רש"ג, שנתון בראילן, ד"ה, תשכ"ז, עמ' 181—196; ובמאמרי Exilearchs of the Talmudic Epoch mentioned in R. Sherira's Responsum, גרסת ב, Proceedings of the American Academy for Jewish Research, כרך לה, 1967, עמ' 43—74.

21. פירושים וחידושים בירושלמי, מבוא עמ' לב; שם, כ"ג, עמ' 65. הנ"ל במאמרו מסכת תמיד, שניתרגם לעברית וגרסת בספרו הלכה ואגדה, עמ' 46; שם, עמ' 272, בייחוד הערה 31.

כפי שמציע הלוי. מכל מקום שניהם, הלוי וגינצבורג, וגם קוהוט הנזכר למעלה, מפרשים על יסוד תיקוני גוסס. ונשאלת השאלה: כלום אין בידינו להבין מאמרו של ר' יוחנן, והדברים שבאים בגמרא בשולי מאמרו שם, בלא תיקוני גוסס?

התשובה לשאלה זו אינה חיובית וודאית. אך אין אנו פטורים מן הגסיון להציע פירוש מסתבר בלא תיקונים. ונפתח בביאור הכינוי „רבותינו שבגולה“. הללו היו החכמים בבבל קודם ר' יוחנן. הם היו מפרשין תרומות ומעשרות כדרך שנתגו אבותיהם ואבות אבותיהם בימי הבית השני. ועל כך יש לנו כמה עדויות²². ובאשר לכינוי רובין — קרוב, שהכוונה ליהודה וחזקיה בניו של ר' חייא. שכן בחוג מסויים של חכמים, ר' ינאי (בחולין) ור' יוחנן (בירושלמי חלה), רב ותלמידו, השתמש הראשון במפורש בכינוי זה ביחס ליהודה וחזקיה, כאמור למעלה. אולם מי שמחזיק בפירוש זה צריך לפרש את הפועל „שבטלו“ במובן „לא קיימו“ (ראה נגעים פ"ה מ"ג), בטלו בלבם = לא החשיבו את מנהגם של אמוראי בבל להפריש תרומה. ומשמעות זו יש לפועל „בטל“ בעברית משנאית, שבה אמר ר' יוחנן את מאמרו²³, ור' יוחנן שמע זאת מפיהם, או רק מפיו של חזקיה רבו²⁴, שדעתם לא היתה נוחה מן המנהג להפריש תרומה בחוצה לארץ. ומכל מקום אין לדבר על ביטול המנהג במובן הפסקה. שכן, המנהג לא פסק כלל, כאמור למעלה. וכן אין להניח שהיה בכוחם ובסמכותם של יהודה וחזקיה להפסיק מנהג קדום ומקובל מדורות הרבה²⁵. ולפיכך צריכים אנו לבאר את הלשון „עד שבאו“ במובן עד שנתעוררו לדבר. ושימוש זה מצוי הוא במשנה „עד שבא ר' פלוני ולימד“. שכן אין כלל ראייה שיהודה וחזקיה חזרו לבבל לאחר עלייתם לא"י.

ברם, גם מי שמחזיק בפירוש רובין = רבה קשת ורואה ברובין עם מן העמים, יש לו להתלות באילן גדול, והוא, הרמב"ם בפירושו למשנה תמיד פ"א מ"א. שם מדובר ברובים שהיו שומרים בבית המקדש, והרמב"ם גוזר רובים מרובה קשת²⁶. לבעלי

22. ראה ר"ש ספראי, העליה לרגל בימי הבית השני, עמ' 130-131; רי"ד גילת, במאמרו מדאורייתא לרבנן, בספר הזכרון לבנימין דה-פריס, עמ' 89-93. הג"ל בספרו משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, עמ' 288 ואילך, מבאר את המגמה ההולכת וגוברת במרוצת הדורות לאחר חורבן הבית השני להקל במצוות הפרשת תרומה ומעשרות.

23. רח"י קוסובסקי, אוצר לשון המשנה כ"א, עמ' 348, ערך בטל, רושם: „וע"ד המשאל הסרת ערך מדבר שרואין אותו כאילו איננו קיים. ומוזה מבטלו בלבו“. וראה מילוננו של בן-יהודה כ"א, עמ' 516 טור א, ערך בטל.

24. ראה לעיל הערה 5.

25. על הפרשת תרומה ומעשרות בבבל בימי הבית השני — ראה לעיל הערה 22.

26. במהדורת הר"י קאפאח (בלי הפירוש בערבית) עמ' רסח: „... ונתבאר בתלמוד (תמיד כו סע"ב — כו רע"ב) כי הרובין, והם היורין, הם אשר קראם פרחי כהונה“. ויש להבין את שתי המלים „והם היורין“, שאמרם הרמב"ם במאמר מוסגר, והן פירושו של הרמב"ם ולא של דתלמוד. פירוש זה מובא על ידי רבים ממפרשי המשנה. וכן הביאו המאירי, בית הבחירה תמיד, עמ' 118-119: „והרובים... סי' מלמדים (מלומדים?) לירות בקשת ובחצים מלשון רובה (צ"ל: רבה) קשת“ (בראשית כא כ). ולהבנת תגמרא, שם, על ההבדל בין הרובים לבין פרחי כהונה — ראה ברבינו גרשום, שמביא שני פירושים.

שיטה זו אין גם כל קושי בהסברת הביטול הזמני של הפרשת תרומה בבבל. אך מה שמכביד על בעלי שיטה זו, שאין לנו כל עדות מסייעת בספרות חז"ל, או במקורות האיראניים, על עם או שבט מסויים שכינויו היה רובין או כינויי דומה בעל אותה משמעות.

דבר זה חל גם על השיטה שרואה ברובין את הפרסים, וביתר דיוק — את הכהנים הקנאים של דת זורואסטר, שהשפעתם בחצר „מלך המלכים“, ובחצרותיהם של כמה מלכים, הלכה וגברה במרוצת המאה השלישית, והגיעה לשיאה עם קארטיר המאגופאט ברבע האחרון של אותה המאה. הללו פגעו ביהודים ורדפו את בני הדתות הלא-זורואסטרייות, וגזרו עליהן גזירות, ובתוכם פגעו גם ביהודים כפי שאנו שומעים ביבמות סג ב' 27. הללו מכונים בתלמוד „חבריי“, או „אמגושים = מגושים“ ולא רובין. הרובין הם, כפי הנראה, גורם פנימי בתוך העדה היהודית ולא מתוצה לה. וקרוב לומר שהם יהודה וחזקיה על יסוד הראייות שהובאו למעלה. וכיוצא בו יש להבין את הפירוש של הירושלמי, שאין אנו יודעים מי ומתי אמרו, שרואה ברובין את התורגמוניא, שהם כנראה האמוראים יהודה וחזקיה. שני חכמים אלה נמנים לפי סדר הזמנים על דור המעבר מן התנאים האחרונים אל דור האמוראים הראשונים. פירוש זה מסתבר גם על יסוד העובדה, שעליה העיר בכר, שבבבא בתרא עה א קורא ר' שמואל בר נחמן „תרין אמוראי“ ליהודה וחזקיה 28. מכל מקום אנו למידים גם מדבריו של ר' יוחנן, כי לאמוראי בבל היה יחס מיוחד אל בבל. יחס זה יש לו ביטויים הרבה בהלכה ובאגדה 29. הם „עשו עצמם“ ביחס לעניינים שונים כאילו ישבו על אדמת א"י, ובלשוננו של הגאון, שדבריו הובאו למעלה: „ואף מפירותיהן היו מפרישין מיהן תרומה ומעשרות כישראל ששרויין על אדמתן בישיבה של ארץ ישראל“.

אורח 1234567

27. הבנת הגזירות שעליהן מסופר ביבמות מעוררות כמה קשיים. והעיר עליהם לאחרונה נויזנר, הנזכר לעיל הערה 20, עמ' 35-36, ובייחוד בעמ' 36 הערה 1.

28. כך גם סובר ר"י רייפמן, אלא שהוא מגיע למסקנה זו על ידי השערה מופלגת. הוא קורא בירושלמי חלה: „תרגימו זעיריי“, לאמור שרובין פתרונו הצעירים-הקטנים. דבריו הובאו על ידי מ' ווייסמן, שער העין לירושלמי חלה. וציין לו קוהוט בערוך השלם כ"ג, ערך דובא-דוב, עמ' 5 ראש טור ב. ופרופ' אורבך העיר לי בטובו, שרייפמן כתב על כך בבית התלמוד. ואכן מצאתי, שם, שנה ג (תרמ"ב), עמ' 382, אולם בשינויים מסויימים מן ההבאה של ווייסמן, אך שווה בעיקרו. ועדיין אנו מצפים למומחה לדבר שיבאר לנו את הכינוי רובין. מעניין היאך יפרש ר"ש ליברמן את הרובא-הרובה בתוספתא סוטה. אך ברור שמלה זו לא היתה שגורה בעברית: כמו בארמית, במובן צעיר, כנגד ריבה צעירה. במקרא ובמשנה ובתוספתא היא מיוצגת מעט מאוד. הופעתה במשנה במסכת תמיד, בקשר לבעלי תפקידים בבית המקדש, מעידים על קדמותה. ועל המקומות בהם נזכר הרובה-בירושלמי ובבבלי, במובן נער-צעיר — ראה ר"ל גינצבורג במאמרו על מסכת תמיד הנזכר למעלה הערה 21.

29. על הויקה המיוחדת של אמוראי בבל אל ארץ בבל — אני דן בספרי על אמוראי בבל, שיופיע, אי"ה, בקרוב בדפוס.